

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Heren met banieren. De baanrotsen van Brabant in de vijftiende eeuw

Damen, M.J.M.; Damen M., Sicking L.

Citation

Damen, M. J. M. (2010). Heren met banieren. De baanrotsen van Brabant in de vijftiende eeuw. In S. L. Damen M. (Ed.), *Bourgondië voorbij. De Nederlanden 1250-1650. Liber alumnorum Wim Blockmans* (pp. 139-158). Hilversum: Verloren. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/17724>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/17724>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Heren met banieren

*De baanrotsen van Brabant in de vijftiende eeuw**

MARIO DAMEN

Inleiding

In 1968 publiceerde Wim Blockmans zijn eerste artikel over de samenstelling van de eerste vergadering van de Staten-Generaal.¹ Het is een aanzet geweest voor een uitgebreider onderzoek naar Statenvergaderingen met name die van Vlaanderen. In het artikel was als bijlage een uitgave opgenomen van een convocatielijst voor de Staten Generaal die waarschijnlijk was opgesteld in het voorjaar van 1464. Voor het onderzoek naar de adel in de Nederlanden was deze lijst van belang omdat zij een momentopname biedt van wie er op dat moment tot de tweede stand werd gerekend. Het is namelijk veel moeilijker om de vertegenwoordigers van de adel (tweede stand) in kaart te brengen dan die van de steden (derde stand) die aan de hand van bijvoorbeeld stadsrekeningen kunnen worden geïdentificeerd.²

In dit artikel gebruik ik twee vergelijkbare convocatielijsten voor de Staten van Brabant uit het eerste kwart van de vijftiende eeuw om zicht te krijgen op de stratificatie van de adel in dit hertogdom. Daarbij richt ik me vooral op de baanderheren, ook wel baanrotsen genoemd, de topcategorie binnen de adel. In de meeste administratieve bronnen is het zeer lastig om baanrotsen te identificeren omdat zij doorgaans in één adem worden genoemd met de ridders en knapen. De Brabantse convocatielijsten maken dit onderscheid wel, waardoor de contouren van deze groep van ‘superedelen’ in het eerste kwart van de vijftiende eeuw duidelijk worden.

Banieren werden al in het Romeinse leger gebruikt om de verschillende divisies aan te geven en om duidelijk te maken waar de commandant zich bevond. Ook in de middeleeuwen hadden banieren een functie tijdens de oorlogvoering. De term

* Ik ben Godfried Croenen, Antheun Janse en Robert Stein zeer erkentelijk voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel. Gedurende de eerste twee weken van mijn verblijf als *fellow-in-residence* aan het Netherlands Institute for Advanced Study (NIAS) te Wassenaar, legde ik de laatste hand aan dit artikel. Ik dank de rector en de staf van het NIAS hartelijk voor de geboden gastvrijheid en ondersteuning.

¹ Blockmans, ‘De samenstelling’, 59. Het exemplaar dat digitaal beschikbaar is in D-Space, de Open Access directory van de Universiteit Leiden, is op 3 maart 1969 opgedragen aan An Delva: <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/2503>.

² Zie hierover uitgebreid het artikel van Antheun Janse in deze bundel. Verder: Blockmans, ‘Noblesse’.

chevalier bannerech werd vanaf de dertiende eeuw in Frankrijk en Engeland gebruikt om vermogende ridders aan te duiden die met een banier een eigen compagnie aanvoerden in de strijd. Banieren waren vierkante vlaggen gemaakt van gesteven en geborduurd laken waaraan aanvankelijk nog lange gekleurde zijden linten werden bevestigd. ‘Gewone’ ridders hadden driehoekige vaandels.³

De verbastering van de Franse term heeft in het middelnederlands geleid tot *baenrots*. Avonds heeft getracht dit woord op etymologische gronden te verklaren. Hij splitste het woord in *ban* (Lat. *bannus*), het recht om te gebieden, en *rote* dat legerafdeling kan betekenen.⁴ Als Latijnse vertaling van *baanrots* wordt doorgaans niet *banneretus* gebruikt maar de term *baro*, meervoud *barones*, zoals bijvoorbeeld in de convocatielijst van 1406. De relatie tussen de termen *baanrots* en *baron* is echter gecompliceerd. In het Charter van Kortenberg van 1312 en de bevestiging daarvan in 1372 wordt nog onderscheid gemaakt tussen de baronnen als belangrijkste leenmannen en de *baanrotsen* als top van de ridderschap in Brabant.⁵ In de vijftiende eeuw wordt de term *baro* echter doorgaans als synoniem van *baanrots* gebruikt.⁶

In de Nederlanden duiken *baanrotsen* her en der op in verhalende en administratieve bronnen. In het graafschap Vlaanderen komen in militaire convocatielijsten van rond 1385 de namen voor van dertien *baenrache* van wie enkelen ook in lijsten van 1405 en 1410 nog met name worden genoemd.⁷ Ze verschijnen ook in andere vorstendommen zoals Gelre,⁸ Henegouwen⁹ en Holland.¹⁰ Toch vormen de *baanrotsen* voor de meeste onderzoekers een moeilijk te doorgronden sociale categorie. Het is namelijk problematisch om te bepalen op basis van welke criteria iemand de titel van *baanrots* kon verwerven. Bovendien is het lastig om de *baanrotsen* te identificeren en hun optreden in de samenleving in kaart te brengen. Deze vragen hoop ik in deze bijdrage voor het hertogdom Brabant dankzij de convocatielijsten en enkele andere bronnen wel te kunnen beantwoorden.

Baanrotsen in de lijsten

De twee convocatielijsten zijn naar alle waarschijnlijkheid opgesteld naar aanleiding van de inhuldiging van een nieuwe hertog in de jaren 1406 en 1415. De lijst van 1406 moet tot stand zijn gekomen na 1 december 1406 toen de oude hertogin Johanna van Luxemburg overleed. Zij werd opgevolgd door haar achterneef Antoon

3 Crouch, *Tournament*, 75-76; Contamine, *La noblesse*, 82-83.

4 Avonds, *Brabant*, 208-210. Zie verder het *Middelnederlandsch woordenboek*, lemma's *baenrotse*, *ban*, *rote*

5 Van der Straeten, *Het charter II*, 13-14, 37; Boffa, *Warfare*, 128.

6 Uyttebrouck, *Gouvernement*, 439-440; Janse, *Ridderschap*, 86-87; Van Uytven, 'Brabantse adel', 77.

7 Buylaert e.a., 'De adel ingelijst', 76-77, 82, 86, 93; Buylaert, *Eeuwen van ambitie*, 193, 289, 421.

8 Martens van Sevenhoven, 'Bijdragen'.

9 Arnould, 'Pairs et bannerets'.

10 Brokken, 'De creatie' en Janse, *Ridderschap*, 83-87.

van Bourgondië, die het hertogdom *de facto* reeds bestuurde als gouverneur vanaf juni 1404 en bovendien sinds maart 1405 heer van Antwerpen was geworden na het overlijden van zijn moeder Margareta van Male.¹¹ Het overlijden van hertog Antoon op het slagveld bij Azincourt op 25 oktober 1415 heeft mogelijk het opstellen van een nieuwe lijst noodzakelijk gemaakt.¹²

De lijsten zijn, voor zover bekend, niet in origineel bewaard gebleven. Het betreft afschriften gemaakt in de zestiende en de zeventiende eeuw. De lijst van 1406 is te vinden in een autograaf van Christophorus Butkens (1590-1650), genealoog, historicus en auteur van het bekende *Trophées tant sacrés que profanes du duché de Brabant* uitgegeven in 1641.¹³ De lijst van 1415 staat in een zestiende-eeuws handschrift uit het rijke fonds *Manuscrits divers* van het Algemeen Rijksarchief te Brussel.¹⁴ De vormgeving van de lijsten en de erop vermelde namen duiden er op dat deze teruggaan op originele convocatielijsten die werden gebruikt in de kanselarij van de Brabantse hertogen.¹⁵

De convocatielijsten zijn niet per stand ingedeeld maar per kwartier: achtereenvolgens passeren de meierij van Leuven, de ammanie van Brussel, de meierij van Tienen, de meierij van 's-Hertogenbosch, het markgraafschap van Antwerpen en de meierij van Waals-Brabant de revue. In beide lijsten worden zowel de kwartieren als de individuele baanrotsen in dezelfde volgorde genoemd. Dat betekent dat Leuven, en binnen deze meierij de heer van Aarschot, het eerst aan bod komt en dat de lijsten sluiten met Waals Brabant. Een belangrijk verschil is dat de kopiïst van de lijst van 1415 slechts was geïnteresseerd in de top laag: alleen de prelaten en baanrotsen worden genoemd terwijl de namen van de ridders en knapen achterwege zijn gelaten.

De baanrotsen worden niet met hun eigen naam maar aangeduid met 'de heer van' (in de lijst van 1406 in het Latijn met *dns. de= dominus de*) gevolgd door hun heerlijkheid. In de hertogelijke administratie was dat niet ongebruikelijk: tijdgenoten wisten wel wie bijvoorbeeld de heer van Gaasbeek was. Maar het onderscheid met de ridders, die in de lijst van 1406 met hun voor- en achternaam worden genoemd, voorafgegaan door een simpele *d.* (ook *dominus*), gaat hier verder. Paravicini signaleerde in de Bourgondische hofordonnanties een categorie heren die, ook als ze ridder waren, niet met *messire* maar met *le seigneur de* werden aangeduid.¹⁶ Dat waren de *bannerets* die heerlijkheden in hun bezit hadden, waarvan het prestige zodanig was dat de vermelding er-

11 Uyttebrouck, *Gouvernement*, 47, 142-146. Stein, 'Een vergeten crisis', 413-419.

12 Uyttebrouck, *Gouvernement*, 281-282.

13 Koninklijke Bibliotheek Brussel (hierna KBB), Ms. II 1669; Christophre Butkens, *Tableaux généalogiques des maisons princières et nobles du Brabant*, f. 234r-242r. Philippe de l'Espinoy verzorgde in 1628 een in het Frans vertaalde editie van de lijst die hij abusievelijk dateerde rond 1300. Deze editie werd in 1847 opnieuw uitgebracht: De l'Espinoy, *Prelats*. Butkens heeft de lijst ongetwijfeld gebruikt om zijn overzicht te geven van de *Princes, barons, nobles et vassals de Brabant*, met grote aandacht voor de banieren van de baanrotsen, onder Wenceslas en Johanna: Butkens, *Trophées*, 530-548.

14 Algemeen Rijksarchief, Brussel, *Manuscrits divers* (hierna ARAB, MD) inv. nr. 1440 f. 123r-129r. Met dank aan Frederik Buylaert die mij heeft gewezen op het bestaan van deze lijst.

15 Ik bereid een uitgave voor van beide lijsten waarin ik uitgebreider kan ingaan op de bronnenproblematiek.

16 Paravicini, 'Soziale Schichtung', 378.

van afstraalde op de bezitter. Het is daarom een indicatie van de hoge status van deze lieden als zij alleen met hun heerlijkheid worden aangeduid en niet met hun naam.

De categorisering van de edelen in het kwartier van Waals Brabant wijkt in beide lijsten af van de overige kwartieren. Terwijl in 1406 in de meeste kwartieren een onderscheid wordt gemaakt tussens drie categoriën, te weten *barones*, *militēs* en *armigeri*, is in Waals Brabant alleen sprake van een gezamenlijke categorie van *barones et milites*.¹⁷ In de lijst van 1415 komt in Waals Brabant eveneens slechts één categorie voor van *baenrodsen ende ridders*. Hier worden de heren van Edingen, Trazignies en Vertaing genoemd.¹⁸ In de lijst van 1406 staan deze zelfde drie heren bovenaan voor het district Nijvel. In andere districten van Waals Brabant, zoals Genappe en Geldenaken, komen echter nog eens tien *domini de* voor onder wie de heren van Geten, Perwijs en Rêves (zie tabel 1 en de bijlage). De heer van Perwijs, Hendrik van Horn, is afgebeeld met een banier in de wapenreeks Kuinre uit 1396. Hij bekleedde rond 1406 diverse belangrijke ambten en kwam in 1408 om het leven bij de slag van Othée.¹⁹ Hij moet daarom vrijwel zeker tot de baanrotsen gerekend worden. Ook onder Leuven (Heverlee) en 's-Hertogenbosch (Boxtel en Helmond) worden verschillende *domini de* genoemd die niet onder de baanrotsen gerangschikt staan. Hier ontbreekt de plaats om iedere heer afzonderlijk te behandelen. Het is wel duidelijk dat men omzichtig moet omgaan met de lijsten en met name voor het kwartier van Waals-Brabant per persoon moet worden uitgemaakt of hij tot de baanrotsen behoorde.

Tabel 1 Titulatuur per kwartier

Kwartier	Lijst 1406		Lijst 1415		
	<i>Baron</i>	<i>Dominus de ...</i>	<i>Baanrots</i>	<i>De heer van ...</i>	<i>De jonker van ...</i>
Leuven	3	4	3	2	1
Brussel	3	3	2	1	1
Tienen	3	2	1	1	–
's-Hertogenbosch	1	3	1	1	–
Antwerpen	6	6	5	5	
Waals Brabant	[3]	13	3	3	
Totaal	19	31	15	13	2

Bronnen: KBB, Ms. II 1669 f. 234r-242r (1406) en ARAB, MD inv. nr. 1440 f. 123r-129r (1415).

Het is opvallend dat diverse baanrotsen niet tot ridder waren geslagen. Paravicini betitelde deze figuren als *écuyers bannerets*, oftewel baanderheren die knaap waren gebleven.²⁰ In Brabant worden deze knapen doorgaans met jonker aangeduid, lie-

17 KBB Ms. II 1669 f. 239r.

18 ARAB, MD inv. nr. 1440 f. 129r.

19 Uyttebrouck, *Gouvernement*, 701; Janse, *Grenzen*, 385.

20 Paravicini, 'Soziale Schichtung', 376.

den uit vooraanstaande families en met een omvangrijke goederenbezit die toch (nog) geen ridder waren.²¹ Jan heer van Arkel, Jacob van Gaasbeek en Engelbert van Nassau, heer van Breda, zijn voorbeelden van heren die hun leven lang jonker bleven.²² Ook zonen van ridders die nog niet tot ridder waren geslagen konden tot de baanrotsen worden gerekend. In de lijst van 1415 komen bijvoorbeeld zowel vader Jan I, als zoon jonker Jan II, van Wezemaal voor.²³ In de lijst van 1406 gaat het om *Joannes filius de Diest*, Jan van Diest, zoon van heer Thomas van Diest, die toen nog geen heerlijke rechtsmacht bezat en pas na 1416 politiek actief werd. In de lijst van 1415 wordt hij echter niet genoemd, terwijl hij toen nog wel in leven was.²⁴ De vermelding van deze twee zonen duidt erop dat bepaalde families beschouwd werden als ‘baanrotsmatig’. Het erfelijk karakter van de titel was echter afhankelijk van de heerlijkheid die de familie in bezit had (zie hieronder).

Het aantal baanrotsen varieerde al naar gelang de omstandigheden. Dat is duidelijk zichtbaar in de lijsten: terwijl de convocatielijst van 1406 ten minste negentien baanrotsen telde, worden er in die van 1415 maar vijftien genoemd (zie tabel 1 en bijlage). De convocatielijsten moeten dan ook als twee momentopnames worden beschouwd. Ook in de veertiende eeuw was dat al het geval. Zo beweert Jan van Boendale in de Brabantse Yeesten dat rond 1312 *Waren meest die edele liede / Soe verstorven in Brabant, / Dat men maer xv baenrotsen vant*.²⁵ Er waren er blijkbaar veel meer geweest. Een nadere analyse kan verklaren waarom sommige heren niet meer werden opgenomen in de convocatielijst.

Zo ontbreken in de lijst van 1415 in vergelijking met die van 1406 de heren van Arkel, Liedekerke,²⁶ Rumst²⁷ en Zevenbergen (zie de bijlage). Politieke omstandighe-

21 Janse, *Ridderschap*, 89; Damen en Janse, ‘Adel in meervoud’, 536-538.

22 De Groot, ‘Zweder en Jacob van Gaasbeek’, 64-65; Uyttebrouck, *Gouvernement*, 653-654. Jacob van Gaasbeek erfde reeds in 1400, na de dood van zijn vader Zweder, de heerlijkheid Gaasbeek van zijn overleden vader. Mogelijk was hij dus in 1406 al meerderjarig en niet pas in 1409 zoals tot nu toe werd aangenomen.

23 Jan I van Wezemaal droeg in juli 1415 de heerlijkheid Fallais, gelegen in het prinsbisdom Luik, aan Jan II (de jonker) over. De twee Jannen worden in de lijst van 1415 in een verschillend kwartier genoemd: de heer in Antwerpen en de jonker in Leuven. Jans heerlijkheden Westerlo, Olen en Herselt waren namelijk in het markgraafschap gelegen. De overdracht van Wezemaal aan zijn zoon Jan II op 9 juni 1417 vond plaats op het kasteel van Westerlo in het bijzijn van hertog Jan IV. Jan I moet kort daarna overleden zijn, ergens tussen 9 en 23 juni 1417. Van Ermen, ‘De landelijke bezittingen’, 30; Uyttebrouck, *Gouvernement*, 744-745.

24 Uyttebrouck, *Gouvernement*, 682-683. Hij overleed in 1424 nog voor zijn vader.

25 *Brabantse Yeesten*, boek 5, vs. 774-776 (zie de volledige tekst op www.dbnl.org). Zie ook Avonds, *Brabant*, 209 en Van Uytven, ‘De Brabantse adel’, 78.

26 De heren van Liedekerke hadden in de veertiende eeuw een belangrijke rol gespeeld in de Brabantse politiek. Liedekerke was echter een Vlaams leen gelegen in het land van Aalst. Niet voor niets staat expliciet vermeld in de lijst van 1406 dat de heer van Liedekerke vanwege *eenige landen in de baenderije van Breda* was opgenomen. Arnold II van Gavre, de heer van Liedekerke in de lijst van 1406, was gehuwd met de zus van Hendrik II van Boutersem, heer van Bergen op Zoom. Hij overleed in 1414 en de heerlijkheid ging over in handen van zijn derde zoon Hendrik die echter de slag bij Azincourt niet overleefde. Vervolgens ging Liedekerke over op zijn tweede zoon Jan, bisschop van Kamerijk. Uyttebrouck, *Gouvernement*, 687-688, 708. Buylaert e.a., ‘De adel ingelijst’, nr. 1131 met noot 153; Liedekerke, *Histoire I*, 396-402.

27 Rumst was rond 1406 in handen van Robert VIII van Béthune, stadhouder van Guyenne namens koning Karel VI. In dienst van de Franse koning gaf hij herhaaldelijk als *chevalier banneret* leiding aan een afdeling van het

den waren er de oorzaak van de heren van Arkel en Zevenbergen niet meer werden opgeroepen in 1415. De Hollander Jan van Arkel was vanwege het bezit van het Land van Mechelen opgenomen in de lijst van 1406, ook al had hij het in 1394 verpand.²⁸ Vanwege een diepgaand conflict met de graaf van Holland, Willem VI van Beieren, was hij *persona non grata* geworden in het graafschap. Hij verbleef daarom in Gelre waar hij de bescherming genoot van hertog Reinoud IV. Als heer van Mechelen en *principalick lidt van Brabant* kon hij echter niet verstek laten gaan bij de begrafenis van Antoon van Bourgondië eind oktober 1415. Toen hij na de begrafenis terugkeerde naar Gelre werd hij vlakbij de grens gevangen genomen door Gerrit van Strijen, heer van Zevenbergen, Dirk van der Merwede en Filips van der Leck, drie edelen die zowel in Holland als Brabant bezittingen hadden. Hij werd gevangen gezet in Zevenbergen, vervolgens naar de Gevangenpoort in Den Haag gebracht en na de dood van Willem VI opnieuw in Zevenbergen opgesloten. Van Strijen leverde de heer van Arkel pas vier jaar later aan hertog Jan IV uit die hem in bewaring gaf aan Jan II van Wezemaal.²⁹ Het is ongetwijfeld de reden waarom Arkel en Zevenbergen niet meer op de convocatielijst van 1415 voorkomen.

Prestigieuze heerlijkheden

Hoe men precies baanrots werd, is onduidelijk. Mogelijk verwierven sommige heren deze titel automatisch omdat zij uit een geslacht van baanrotsen kwamen, terwijl aan anderen de waardigheid tijdens een specifieke ceremonie verleend werd. Brabantse contemporaine bronnen ontbreken maar voor het midden van de vijftiende eeuw zijn er wel aanwijzingen. Volgens Georges Chastellain (†1475) ontvouwden tijdens de slag bij Rupelmonde in juni 1452 graaf Jacob I van Horn en Filips van Horn, heer van Gaasbeek, voor het eerst hun banier (*deployèrent leurs bannières*). Chastellain maakt niet duidelijk wanneer of hoe zij tot baanrots waren verheven. Daarentegen beschrijft hij wel hoe de hertog een andere heer verhief tot baanrots door de punt van zijn vaandel af te snijden (*et luy coupa monseigneur le duc la queue de son pennon armoyé de ses armes*) waardoor een vierkante banier ontstond.³⁰

Franse leger. Via zijn moeder Johanna van Coucy had hij de heerlijkheid Rumst geërfd. In 1408 overleed hij. Zijn dochter Johanna huwde met Robert van Bar die op 25 oktober 1415 sneuvelde bij Azincourt. Zij huwde in november 1418 opnieuw met Jan van Luxemburg waardoor Rumst overging naar het huis Luxemburg. ARAB, Archief Rekenkamer (hierna RK) inv. nr. 17145 f. 87r; Aubert de la Chenoye-Desbois, *Dictionnaire* 2, 97-99; Schnerb, *Jean sans Peur*, 654-655.

28 Waale, *Arkelse oorlog*, 60-61. Bij zijn naam staat expliciet *nota ratione van 't lant van Mechelen*. KBB Ms. II 1669 f. 238r.

29 Bruch ed., *Dirck Franckensz. Pauw*, 80-81; Janse, *Verkochte vrijheid*, 97; Van Ermen, *De landelijke bezittingen* II, 61-62. In 1428 zou Jan van Arkel het Land van Mechelen overdragen aan Jan van Wezemaal om de kosten van zijn eigen gevangenschap te kunnen betalen: Waale, *Arkelse oorlog*, 61.

30 Paravicini, 'Soziale Schichtung', 385. Zie de beschrijving in Kervyn de Lettenhove ed., *Oeuvres* II, 306, 374.

Een andere Bourgondische kroniekschrijver, Olivier de la Marche (†1502), merkt op dat de ene heer zijn banier verheft terwijl de ander een banier verkrijgt: *ung relève sa bannière et l'autre entre en bannière*. Ook al waren er banieren die van vader op zoon over gingen, waren de baanrotsen dus geen gesloten categorie. Hij maakt vervolgens melding van drie voorwaarden waaraan een potentiële nieuwe baanrots moest voldoen. Ten eerste moest hij geboren zijn uit een adellijk geslacht (*la noblesse de sa nativité*). Verder moesten zijn voorouders hun loyaliteit en dienstbaarheid aan de vorst (*les services faicts par ses prédécesseurs*) getoond hebben. Tenslotte moest de heerlijkheid van de familie van oudsher een 'baanderheerlijkheid' zijn (*anciennement terre de bannière*).³¹

Welke heerlijkheden dat precies in Brabant waren aan het einde van de vijftiende eeuw, is vastgelegd in een gedrukte Brabantse kroniek. Hierin wordt een boom weergegeven met de achttien *banyeryën*³² van Brabant (zie afb. 1). Degenen die deze 'baanderijen', in bezit hebben, worden *banyerheren* genoemd, waarin we de veelal in Holland gebruikte term baanderheren herkennen. Belangrijk is dat de banierenboom niet uitgaat van de personen die de heerlijkheden in bezit hadden maar van de heerlijkheden zelf. Naast de meeste takken is wel geschreven wie deze baanderij in bezit hield, bij Aarschot bijvoorbeeld: *Dit hout die heer van Croy*. De status van de heerlijkheid bepaalde of iemand zich *banyerheer* mocht noemen en zich kon onderscheiden van anderen *gheheten ridderen*.³³

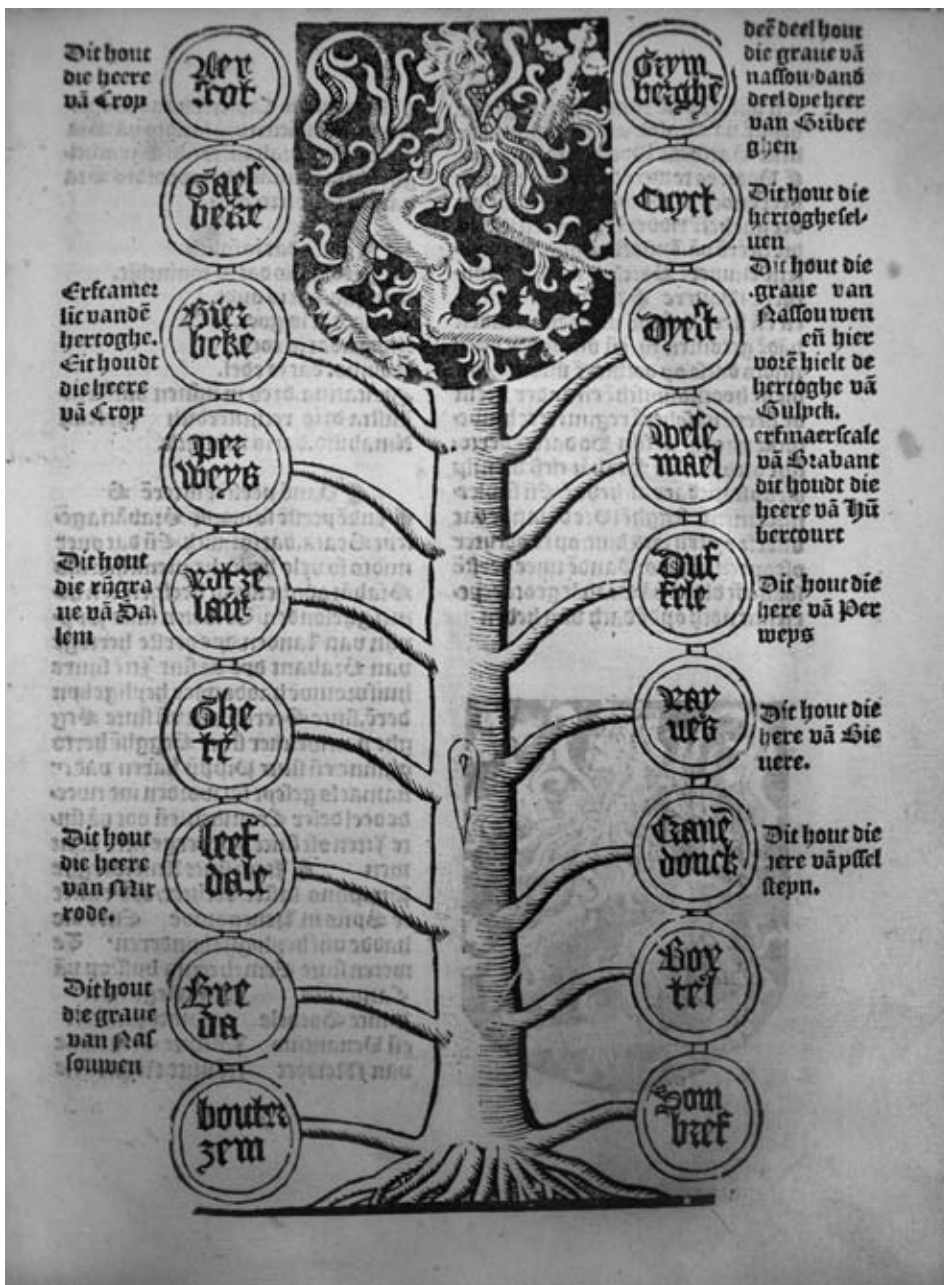
We moeten oppassen de situatie in de tweede helft van de vijftiende eeuw terug te projecteren naar het eerste kwart van de vijftiende eeuw. Aan de andere kant verschilt de banierenboom slechts op twee plaatsen van de vermelde heerlijkheden op de gebrandschilderde glazen in het Brusselse stadhuis die wel in die periode zijn vervaardigd (zie afb. 3 en bijlage). Bovendien is reeds geconstateerd dat het bezit van een bepaalde heerlijkheid ook in Brabant in het eerste kwart van de vijftiende eeuw van belang was bij de titulatuur in de convocatielijsten. De heerlijkheden, die zo bepalend waren voor de naamgeving van de baanrotsen, hadden een zeker prestige. Het gaat zonder uitzondering om heerlijkheden waarvan de heren beschikten over de hoge rechtsmacht, oorspronkelijk als eigen en niet als feodaal goed. In de meeste gevallen werd deze rechtsmacht in de loop der tijd aan de hertog opgedragen en van hem als leen terug ontvangen.³⁴ Zo blijkt uit het vroegste Brabantse register van leenmannen, het zogenaamde Latijnsboek van Jan II van Brabant (†1312), dat de *terrae* van Gaas-

31 Petitot ed., *Mémoires* II, 104; Paravicini, 'Soziale Schichtung', 385 noot 70.

32 *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, lemma *bannerij*: het gebied van een baanderheer. N.B. het gaat niet om baronieën; die term komt in de vijftiende eeuw in Brabant nog niet voor. Uyttebrouck, *Gouvernement*, 440-441; De Win, 'De adel', 394.

33 Toch lijkt het alsof de auteur de opsomming een politieke lading wil geven. Hij gebruikt deze namelijk om aan te geven dat vele baanderijen en heerlijkheden via huwelijken *tot vreemden handen* over zijn gegaan en dat de hertog en het hertogdom daar niet veel *behelp oft bystant* van hoeven te verwachten. Tigelaar, *Brabants historie ontvouwd*, CD-rom in bijlage f. 35v.

34 Van Uytven, 'De Brabantse adel', 77.

Afb. 1 De banierenboom met de Brabantse baanderijen en in de marge vermeld de baanderheren die op dat moment (1497) deze heerlijkheden in bezit hielden. Uit: *Die alder excellenste cronnye van Brabant* (Antwerpen 1497) f. 5r.

beek, Grimbergen, Trazegnies, Hoogstraten en Cranendonk al in leen werden gehouden van deze hertog.³⁵ De term *terra* of *land* in het middelnederlands, wordt ook in de vijftiende eeuw nog gebruikt.³⁶ Dit woord verwijst vermoedelijk ook naar de juridische aspecten van de heerlijkheid; land betekent in deze zin een gebied dat onderworpen is aan één gezag, dat wil zeggen aan het gezag van de lokale heer.³⁷

Binnen deze landen is een zekere hiërarchie aan te brengen. Zo worden vijf van de achttien baanderijen in de banierenboom van 1497, te weten Aarschot, Bierbeek, Gaasbeek, Diest en Perwijs, *brueder ghedeylten van Brabant* genoemd.³⁸ Het is een rechtstreekse verwijzing naar de eerste heren van deze heerlijkheden die als apanage van het hertogdom waren afgezonderd.³⁹ Dat dergelijke sentimenten in de vijftiende eeuw nog een rol speelden blijkt in 1440. Toen verklaarde Jacob van Gaasbeek (zie afb. 2) over zijn belangrijkste heerlijkheid: *Welc lant ende heerlicheit is een gerechte brueder gedeelte uten huysen van Brabant, gelijc mijns genedigen heren leenboeck dat begrijpt ende inne heeft, ende mijnen outvoirderen ende mij van rechter geboirten ende vryen gebleven, verschenen ende toecomen is.*⁴⁰ Deze opmerking maakt duidelijk dat de geschiedenis van de heerlijkheid voor de tijdgenoten van belang was en afstraalde op de bezitter.

Niet alleen de hoge rechtsmacht of de geschiedenis speelde een rol bij de status van de heerlijkheid. Ook de netto-inkomsten van een heerlijkheid moeten hebben bijgedragen hebben aan het prestige. Voor het eerste kwart van de vijftiende eeuw ontbreken concrete cijfers maar rond 1475 leverden de heerlijkheden Aarschot, Bergen op Zoom, Breda, Gaasbeek en Grimbergen, de meeste inkomsten op in het hertogdom Brabant.⁴¹ De inkomsten worden weerspiegeld in de prijzen waarvoor

35 Galesloot ed., *Le livre*, 26 (*domicella Beatrix de Lovanio, terras de Herstallio et de Gaesbeke*), 109 (*Henricus, comes de vianen, terram et dominum Grymbergensia*), 154 (*Jobannes dictus de Trasengies, terram jacentem apud Trasengies*), 131 (*Joannes dominus de Hoestraten, terram de Hoestraten*), 265 (*Willelmus, dominus de Cranendonc, mansionem apud Cranendonc et villam de Marnaise et appertinentias*).

36 Zie bijvoorbeeld Rijksarchief te Brussel (Anderlecht), Archief Leenhof (hierna RABA, LH) inv. nr. 396, een register waarin leenverheffingsgelden werden geregistreerd in de jaren 1417-1433 voor o.a. *dat lant ende heerlicheit van Trasengijs* (f. 14v), *die stat ende dlant van Bergen opten Zoem* (f. 17v), *die stat ende lant van Aersschot* (f. 68v). Aan de andere kant is er ook sprake van *dat slot ende lant van Waelheyn* (f. 14v) zonder dat Walhain bij de heerlijkheden van de baanrotsen voorkomt.

37 *Middelnederlandsch woordenboek*, lemma *lant*, betekenis 3.

38 Tigelaar, *Brabants historie ontvouwd*, 43 (afbeelding banierenboom); CD-rom in bijlage f. a 5v.

39 Zo maakten Aarschot en Zichem deel uit van de apanage van Godfried van Brabant (Van Uytven, 'Diest, Aarschot en Zichem', 183). Jan I gaf in 1284 het land van Bierbeek als apanage aan zijn broer Godfried (Van Ermen, 'Heerlijkheden', 61). Diest was een leen van de aartsbisschop van Keulen en Hendrik I bemoeide zich tegen de zin van de heer van Diest in met de heerlijkheid (Van Uytven, 'Vorst, adel en steden', 96. Van Ermen, 'Heerlijkheden', 64). Perwijs was via het huwelijk van een broer van Hendrik I, Willem van Leuven, met Maria van Orbais onder invloed van de Brabantse hertog gekomen (Van Uytven, 'Vorst, adel en steden', 96).

40 RABA, LH inv. nr. 7 f. 70r.

41 De cijfers zijn wat ongelijkvormig maar binnen de ammanie van Brussel bijvoorbeeld waren de heren van Gaasbeek en Grimbergen op basis van hun leenbezit getaxeerd om respectievelijk tien en zes *hommes d'armes* te leveren: ARAB, RK inv. nr. 551 f. 1r, 8r, 11r. In het markgraafschap Antwerpen werden de inkomsten van Breda en Bergen op Zoom geschat op respectievelijk 3.429 en 5.689 pond van 40 groten; ibidem, inv. nr. 26648 f. 4v en 7r.

Afb. 2. Jacob van Gaasbeek getekend door A. Buchelius naar een glasraam in de domkerk van Utrecht. Jacob is geknield afgebeeld met zijn banier waarvan het eerste (Gaasbeek) en derde kwartier (Strijen) abusievelijk zijn verwisseld met het tweede (Abcoude) en vierde (Putten). Het gevierendeelde wapenschild weerspiegelt goed het prestigieuze bezit aan heerlijkheden van Jacob van Gaasbeek. A. van Buchel, *Monumenta passim in templis ac monasteriis Trajectinae urbis atque agri inventa* f. 7v. Utrecht, Het Utrechts archief (Bibliotheek), ms. XXVII L 1.

de heerlijkheden werden overgedragen. Zo kocht Anton van Croÿ begin jaren dertig de heerlijkheden Aarschot en Bierbeek voor 25.000 pond van zijn schoonvader, terwijl de heerlijkheid Wedergate, geen baandererij, ‘maar’ 3.600 pond kostte.⁴² Hiermee samenhangend, en misschien van nog wel groter belang, was het aantal (leen)mannen dat een baanrots kon mobiliseren. Ook deze cijfers zijn echter moeilijk uit de bronnen te destilleren. Wel is bekend dat de heer van Gaasbeek rond 1475 maar liefst 180 *mansscappen onder volle leene ende cleyne leenkens* hield.⁴³ De vraag is of dat potentieel aan leenmannen ook daadwerkelijk in stelling werd gebracht door de baanrotsen.

42 Zie voor deze verkoopprijzen Van Uytven, ‘Vorst, adel en steden’, 109 en Bartier, *Légistes*, 267.

43 ARAB, RK inv. nr. 549 f. 84v.

Militaire en politieke activiteiten

Naar de verrichtingen van de Brabantse adel op het slagveld is nog vrijwel geen onderzoek gedaan. Sergio Boffa geeft in zijn boek over oorlogsvoering in Brabant hierover ook geen uitsluitsel. Een onderzoek naar de samenstelling van de hertogelijke legers vond hij wel ‘richly informative’ maar toch ‘too lengthy a task to be undertaken.’⁴⁴ Ook het kader van dit artikel is hiervoor te beperkt hoewel de beschikbare uitgegeven bronnen wel een indicatie geven.

Zo kunnen we controleren of we de baanrotsen kunnen terugvinden als aanvoerders van een rot bij de Slag bij Baesweiler in 1371. De heren van Bergen op Zoom, Breda, Cranendonk, Gaasbeek, Grimbergen en Vorselaar waren hier leiders van een rot.⁴⁵ Hun erfopvolgers staan in de convocatielijsten als baanrotsen vermeld. Tegelijkertijd kunnen niet alle aanvoerders bij Baesweiler als baanrotsen worden bestempeld. Van Raas van der Rivieren, heer van Neerlinter, en van Costijn van Ranst is bijvoorbeeld niet vast te stellen dat zij ooit de titel van baanrots hebben gevoerd.⁴⁶

Verder participeerden baanrotsen die zowel in Brabant als Holland bezittingen hadden, onder leiding van Albrecht van Beieren aan de strijd tegen de Friezen. In de wapenreeks van de veldtocht naar Kuinre in 1396 komen we de wapenschilden tegen van Hendrik, heer van Perwijs (†1408), Arnold van Gavere, heer van Liedekerke (†1414), Ansel, heer van Trazegnies († na 1418), Eustach, heer van Vertaing, en de vader van de in de lijst van 1406 vermelde heer van Zevenbergen (Hugeman van Strijen, †1403). In het wapenboek Beyeren, waarin de reeks Kuinre is opgenomen, onderscheiden de baanrotsen zich visueel van de andere deelnemers: op de linkerhoek van het wapenschild is een rechthoekig banier getekend, de meeste in één kleur (groen, blauw, rood of wit) zonder dat er een duidelijke connectie is met de kleuren van het wapenschild.⁴⁷

In 1398 werd de heer van Zevenbergen opnieuw opgeroepen om met tweehonderd man deel te nemen aan een veldtocht. Ook de heer van Abcoude moest toen met honderd man afkomen terwijl de jonker van Arkel met driehonderd gewapenden naar Friesland moest trekken.⁴⁸ Ook al is het niet duidelijk wat voor type soldaten deze heren onder zich hadden, overtreffen deze aantallen gemakkelijk het door Olivier de la Marche vermelde minimum van vijftiwintig *hommes d'armes*

44 Boffa, *Warfare*, 131. Zie verder zijn artikelen over militaire operaties in 1407 en 1415: ‘L’expédition’ en ‘Antoine de Bourgogne’.

45 Het gaat om Willem van Abcoude, heer van Gaasbeek, die een rot met 43 man leidde; Jan van Polanen, heer van Breda, met acht man; Hendrik van Boutersem, heer van Bergen op Zoom, met twaalf man; Jan van Rotselaar met 66 man. De Raadt, *Liste des combattants*, 12, 17, 20-21, 24, 27, 30, 51-53, 60, 64-65, 67. Vgl. over de deelname van de heer van Bergen op Zoom Moureaux-Van Neck, ‘L’aide’, 277-278 die in het algemeen de editie van De Raadt en in het bijzonder de deelname van de heer van Bergen ter discussie stelt.

46 De Raadt, *Liste des combattants*, 31, 48.

47 Janse, *Grenzen*, 252-253, 385.

48 *Ibidem*, 400-401.

(zwaar bewapende en bepantserde ruiters) dat een *chevalier banneret* onder zich moest hebben.⁴⁹ Deze heren hadden dus omvangrijke privé-legers tot hun beschikking die zij overigens niet alleen ten bate van de hertog inzetten.⁵⁰

Maar hoe waren die privé-legers nu samengesteld? In de praktijk ging het om een mix van hofpersoneel, ambtenaren, leenmannen en inwoners van de heerlijkheid die in staat waren om de wapens op te nemen. Over de troepen van Engelbrecht van Nassau, heer van Breda, zijn daarvoor diverse aanwijzingen. Zo klaagden de Staten (lees de steden) in 1407 dat diverse *smalen heren* (oftewel hoge heren⁵¹) en met name de *jonchere van Nassou* de ingezetenen van het land van Breda veelvuldig lieten opdraven *buten recht ende sonder enighenhande noet* voor *wapenscouwinghen*.⁵² Engelbrecht had Breda via zijn echtgenote Johanna van Polanen in 1404 verworven. In de jaren daarna was hij blijkbaar bezig geweest om via het monsteren van troepen, zicht te krijgen op de wapens, de getalsterkte en de paraatheid van zijn onderdanen.⁵³ De hertog bepaalde dat een dergelijke wapenschouw voortaan alleen op zijn bevel mocht plaatsvinden waarbij ieder die in staat was om *wapen of perde* te houden daadwerkelijk moest komen opdraven en zijn dienst niet mocht afkopen.

In oktober 1415 vertrok Englebrecht richting Azincourt met 57 *perden*. Hertog Antoon had de baanrotsen gemaand om zoveel mogelijk mannen te mobiliseren.⁵⁴ De strijdvaardige hertog wachtte de komst van zijn keurtroepen echter niet af en vertrok direct met een eigen contingent waarvan de schattingen uiteen lopen van veertig tot 220 man, onder wie *quampluribus baronibus ac nobilibus Brabantie et Hannonie*. De rest van het leger volgde pas later.⁵⁵ Toen Engelbrecht op 26 oktober arriveerde in Bergen, Henegouwen, vernam hij dat de strijd *jeghen die Engelsche (...) ghestreden ende verloren were*.⁵⁶

Tijdens de militaire activiteiten die Engelbrecht in 1418 in opdracht van Jan IV en Jacoba in Holland ondernam vanwege hun strijd tegen Jan van Beieren, had hij opnieuw 57 *gesellen* en *gewapender knechten* tot zijn beschikking. Het was een gemêleerd gezelschap dat bestond uit diverse hovelingen (genoemd worden zijn chirurgijn, klerk, kok, *bottelier* en *maerschalck*) en (leen)mannen als Jan de bastaard van Polanen, Jan Bau en Jan van Azolle. Engelbrecht deed daarnaast nog eens een beroep op *vriende uut den lande van Breda* om de hertog een veilige aftocht uit Dordrecht te bieden. De reis- en verblijfkosten, betaalde losgeld en verliezen (diverse paarden en een schip met *zilverwerck ende ander goet van tenten* en harnas-

49 Petitot ed., *Mémoires* II, 104; Arnould, 'Pairs et bannerets', 29.

50 Zie hierover het artikel van Peter Hoppenbrouwers in deze bundel.

51 *Middelnederlandsch woordenboek*, lemma *smalhere*.

52 Stein, 'Vergeten crisis', 431; Uyttendaele, *Gouvernement*, 486. In de tekst is sprake van de *arme luden onder hem geseten* wat lijkt te duiden op een bredere categorie dan alleen de leenmannen van de baanrots.

53 *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, lemma *wapenscouw*.

54 Boffa, 'Antoine', 258 noot 12. De heren van Diest, Wezemaal en Gaasbeek kregen een bode op bezoek.

55 *Ibidem*, 270-271.

56 Juten, 'Engelbrecht', 16.

sen) bracht Engelbrecht overigens gewoon bij de hertog in rekening.⁵⁷ Het was gebruikelijk dat de vorst de kosten droeg voor militaire missies uitgevoerd buiten de grenzen van het hertogdom.

Hoewel niet van alle baanrotsen de militaire activiteiten in kaart kunnen worden gebracht, staat het vast dat zij met hun eigen milities een cruciale rol speelden op het slagveld. De politieke rol van de baanrotsen verdient nu nadere aandacht. Het is niet verwonderlijk dat de meeste belangrijke raadsheren waren van de Brabantse hertogen. Zo behoren bijvoorbeeld Thomas van Diest, Engelbrecht van Nassau, Jan van Rotselaar en Jan I van Wezemaal tot de zeer actieve raadsheren in de periode 1404-1415.⁵⁸ Na de dood van Antoon kregen de Staten van Brabant grote invloed op het landsbeleid. Zij stelden een regentschapsraad samen van twee abten, drie baanrotsen, twee ridders en vier stedelijke vertegenwoordigers. De drie baanrotsen, de heren van Diest, Wezemaal en Grimbergen, staan alle drie in de convocatielijst van 1415.⁵⁹ Van deze drie onderscheidt zich vooral de heer van Grimbergen, Hendrik III van Boutersem, wat betreft de gedocumenteerde activiteiten in de Regentschapsraad die feitelijk het hertogdom bestuurde tussen november 1415 en augustus 1417. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de heer van Wezemaal, die vanwege zijn hoge leeftijd nauwelijks een rol speelde, was hij zeer invloedrijk in de Raad.⁶⁰

De band tussen de baanrotsen, als bezitters van belangrijke heerlijkheden, en de Raad bleef ook in het volgende decennium bestaan. Zo was er in de Blijde Intrede van Filips van Sint-Pol uit 1427 in artikel VIII sprake van dat toekomstige raadsleden in Brabant geboren en daar *ghegoeyt* moesten zijn of in het bezit van *stammen* in het hertogdom. Stam moet hier niet geïnterpreteerd worden als het bezit van een stamgoed want daar wijst *ghegoeyt* al op. Eerder moeten we hierin lezen dat de leden van de Raad van Brabantse herkomst moesten zijn, met andere woorden dat zij, of hun echtgenotes, uit een geslacht voortkwamen dat geworteld was in het hertogdom. Dat kon natuurlijk via het bezit van een belangrijke heerlijkheid.⁶¹

In de Blijde Intrede van Filips de Goede van 1430 werd *stammen* vervangen door *baenroetstamme* en kreeg het een andere lading. Ten minste vier van de zes leden van de nieuwe Brabantse bestuursraad, moesten afkomstig zijn van geslachten van baanrotsen. Een uitzondering werd gemaakt voor Pieter van Luxemburg, heer van Edingen, en Jan van Horn, heer van Heeze en Leende, die niet in het hertogdom waren ge-

57 *Ibidem*, 27-32. Het een en ander wordt bevestigd door de *Brabantse Yeesten*, boek 7 vs. 8847-8851 (zie de tekst op www.dbnl.org) waar tevens wordt vermeld dat de *wapenrocke* in de kerk van Dordrecht werden opgehangen: *Ende die wapenrocke tehand / Van vele edelen uut Brabant, / Die ooc int scepe waren vonden, / Hebben die van Dordrecht tien stonden / Aldaer doen hanghen in der kerken*. Zie ook Janse, *Pion*, 150.

58 Uyttebrouck, *Gouvernement*, 617-618, 622-625.

59 *Brabantse Yeesten*, boek 7 vs. 5730-5738 (zie de tekst op www.dbnl.org): *Ende heere Thomase met hen, / Heere te Diest ende te Sichenen, / Borchgreve van Antwerpen alsoe wale; / Ende heere Janne heere van Wesemale / Ende van Faleys, si u bekant, / Erfmarscalc van Brabant, / Ende heere Heimrike, in trouwen sijn / Heere van Grimberghen ende van Melijn, / Baenrotsen alle samentlike*. Verder: Uyttebrouck, *Gouvernement*, 281-282.

60 Uyttebrouck, *Gouvernement*, 284-285.

61 *Middelnederlandsch woordenboek*, lemma *stam*, betekenis 3. Zie ook Gaillard, *Le conseil* I, 18.

boren en geen *baenroetstamme* bezaten, maar wel beschikten over heerlijkheden in het hertogdom.⁶² Jan van Horn had ook al een positie als raadsheer-kamerling aan het Bourgondische hof. In 1433 wordt hij genoemd in een speciale nieuwe categorie van Brabantse en Limburgse raadsheren-kamerling onder wie we ook de heren van Breda, Gaasbeek, Wezemaal en Rotselaar, allen baanrotsen, aantreffen.⁶³ Deze politieke waargewichten behielden dus hun positie na de machtswisseling van 1430.

Toch vonden er wel veranderingen plaats. In de convocatielijsten van de Staten verdwenen de baanrotsen als aparte categorie; in de lijst van 1464, uitgegeven door Blockmans, is slechts sprake van 26 *chevaliers* en twaalf *écuyers*.⁶⁴ Verschillende baanrotsen bleven wel een belangrijke rol spelen in het Bourgondische leger, ook al hadden de militaire hervormingen van hertog Karel de Stoute de nodige impact. Deze vorst ging in 1470 namelijk over tot de oprichting van ordonnantiebedenden die onder aanvoering stonden van kapiteins.⁶⁵ De baanrotsen komen als *militaire categorie* in de Bourgondische Nederlanden na 1470 dan ook niet meer voor. De term bleef echter bestaan evenals het *sociale* onderscheid tussen baanrotsen en ridders.

Baanrotsen in Brabant

De baanrotsen waren in het eerste kwart van de vijftiende eeuw een afgebakende categorie binnen de Brabantse ridderschap die zich op actieve wijze in de Brabantse samenleving manifesteerde. Zij genoten diverse privileges binnen het hertogdom. Antoon van Bourgnidië bepaalde op 14 juni 1404, ruim een week nadat hij was aangetreden als gouverneur, dat *voirtaen nyeman, hi sij ridder ocht knape ocht ander man van wat state hi sij*, kleding mocht uitdelen aan lieden die niet strikt behoorden tot zijn *huysgesinde*, het inwonend personeel. De ordonnantie, uitgevaardigd op verzoek van de Staten, was bedoeld om *onraet* te voorkomen, mogelijk voorzien vanwege de politiek gevoelige situatie waarin het hertogdom zich toen bevond. Uitgezonderd van deze maatregel werden de *baenroidsen van den lande ende de ghene die hoge gerecht hebben*. Zij mochten *haere leveryen ende pallueren* verstreken aan *goiden luden van wapene (...) ende oic hoiren officieren ende ambachteren*.⁶⁶ Met andere woorden: de baanrotsen mochten niet alleen de leden van hun

62 Zie de artikelen van de Blijde Inkomste van 1427 en 1430 in Anselmo, *Placcaeten van Brabant* I, 147 [artikel VIII], 153 [artikel V] en 154 [artikel IX]. Verder Godding, *Le conseil*, 74.

63 Godding, *Le conseil*, 91-95; Paravicini, 'Expansion', 306-307.

64 Blockmans, 'De samenstelling', 105-107. Het gaat dus niet om 28 'edelen' zoals de auteur op p. 61 opmerkt. Is het een tikfout van 38 of zijn niet alle *écuyers* meegeteld? Overigens identificeerde Blockmans de heer van Grimbergen (p. 106 noot 463) met Jan van Nassau, die verderop ook in de lijst is opgenomen als *le conte de Nassot*. Waarschijnlijk gaat het hier echter om Filips van Glimes die de heerlijkheid Grimbergen met Jan van Nassau deelde en er doorgaans mee werd aangeduid. Verder over hem: Sloomans, *Jan*, 9.

65 Paravicini, 'Soziale Schichtung', 378; Janse, *Ridderschap*, 85; Vale, *War and Chivalry*, 147-148.

66 ARAB, RK inv. nr. 11 f. 175r-v; Verkooren, *Inventaire* III, nrs. 7820-7822. Zie over de politieke situatie in juni 1404 Uyttebrouck, *Gouvernement*, 142 en de bijdrage van Robert Stein in deze bundel.

privé-legertje maar ook hun ambtenaren en dienstmannen kleden in hun kleuren, waarschijnlijk met hun wapenschild of *enen tekene van bordueren*. Ongetwijfeld verstrekten zij al langer, net als de hertog zelf, livreien aan hun ondergeschikten en cliënten. Zij deden dat niet alleen omdat dat paste bij het dienstverband, maar ook om de herkenbaarheid van hun volgelingen te bevorderen, de persoonlijke band met hun dienaren te benadrukken en de verschillen in functie en status weer te geven.⁶⁷ Dat de uitzondering juist voor de baanrotsen en andere hoge heren gold, maakt nog eens duidelijk dat zij binnen hun heerlijkheden een onaantastbaar gezag genoten waaraan zelfs de hertog niet kon tornen.⁶⁸

Aan het Brabantse hof werd duidelijk onderscheid gemaakt tussen baanrotsen, ridders en knapen. Hertog Antoon liet in maart 1407 in een hofordonnantie vastleggen dat lieden die hij opriep in zijn Raad, als volgt onderhouden moesten worden: een *banneret* kon naast zijn eigen paard op zes paarden en personen rekenen, een *chevalier à compaignon* moest volstaan met vier, een *chevalier bachelor* met drie en een *escuier* met twee paarden en personen.⁶⁹ Het verschil in status werd ook tijdens dienst-reizen zichtbaar. Zo reisde Engelbrecht van Nassau samen met Hendrik van der Leck en Hendrik van Diest, ridders, in mei 1417 van Brussel naar Bouchain waar Willem VI van Beieren op sterven lag. Baanrots Engelbrecht reed met tien paarden, terwijl de beide ridders met respectievelijk zes en vier paarden de reis voltooiden.⁷⁰

Ook bij publieke aangelegenheden speelden de baanrotsen een vooraanstaande rol. Bij de begrafenis van hertogin Johanna van Sint-Pol (†1407) moesten zij naast de baar lopen waarbij ze *hoer handen aan tcleet houden* moesten. De *drie of vier hoverste*, het gaat waarschijnlijk om de heren van Bergen op Zoom, Diest, Weze-maal en Liedekerke, moesten voor de baar uitlopen. De baanrotsen ontvingen van alle deelnemers aan de processie het meeste zwarte laken (twaalf el) waarvan zij een speciale *heuke*, een rouwmantel met een kap, moesten laten maken.⁷¹ De hiërarchie binnen de Brabantse ridderschap werd dus niet alleen gevolgd aan het hof maar werd ook in de publieke ruimte tot uitdrukking gebracht.

Dat blijkt ook duidelijk uit het wapenboek Gorrevod waarin de wapenschilden zijn afgebeeld van negentien *edelen van Brabant ende baenrotsen alsoe sy te Bruesel op den stadthuys staen in die gelasen vensteren* (zie afb. 3 en de bijlage).⁷² Deze gebrandschilderde glazen zijn waarschijnlijk tijdens de bouw van het nieuwe stadhuis in de periode 1401-1420 geplaatst.⁷³ Ze zijn dus contemporain aan de convocatie-

67 Janse, *Ridderschap*, 417; Vale, *The princely court*, 134-135.

68 Filips de Goede handhaafde na 1430 dit voorrecht van de baanrotsen al werd het verstrekken van livrei strikt beperkt tot hun ambtenaren en *andere personen hoeren wynnem in hoeren hoven wonende*. Godding, *Verordeninge*, nrs. 11, 54, 96, 152, 179.

69 Kauch, 'Organisation', 192; Boffa, *Warfare*, 129.

70 Juten, 'Engelbrecht', 19.

71 Stein, 'Mourning-cloth', 55, 58-59 en ARAB, RK inv. nr. 131 f. 177r.

72 KBB II ms. 6563 f. 91r. Zie over het manuscript en de datering Van Den Bergen-Pantens, 'L'armorial', 811.

73 Zo is het wapenschild van Louis d'Harcourt, aartsbisschop van Rouen, afgebeeld (in spiegelbeeld weliswaar,

lijsten. De vraag is echter van wie het initiatief van de installatie is uitgegaan. Wilde het stadsbestuur van Brussel, dat ernaar streefde een vaste vestigingsplaats van het Brusselse hof te worden, met de glazen de eenheid van het hertogdom, verbeeld door alle belangrijke heerlijkheden, presenteren? Of wilden de baanrotsen deze glazen graag geplaatst zien, mogelijk in de zaal waar de Staten van Brabant zo nu en dan vergaderden? Wilden zij misschien een stempel drukken op het Brusselse stadshuis en daarmee het exclusieve karakter van de eigen groep benadrukken?

Het toernooi was de gelegenheid *par excellence* waarop de baanrotsen zich konden manifesteren. Vooral tijdens het massale *Kolbenturnier* konden de baanrotsen opdraven met hun eigen rot. Volgens het toernooiboek van Antoine de la Sale moest een rot van een baanderheer uit tenminste vijf *blasons* bestaan, terwijl voor een vaandeldrager drie volstonden.⁷⁴ Vervolgens werden de verschillende rotten verdeeld over twee gelijke partijen die onder leiding van twee aanvoerders elkaar te lijf gingen met knuppels en botte zwaarden. Op de Grote Markt van Brussel werden in de eerste helft van de vijftiende eeuw tenminste drie van dergelijke massale toernooien gehouden, te weten in 1409, 1428 en 1439. Van dit laatste toernooi is een wapenboek aangelegd waarvan twee kopieën in de zestiende eeuw zijn gemaakt. Hierin voeren negentien baanderheren, onder wie Filips de Goede zelf, en achttien vaandeldragers 37 rotten aan met in totaal 235 deelnemers. Terwijl de baanderheren vier tot tien toernooigangers onder hun gezag hadden, dus ver boven het 'vereiste' aantal, hadden de vaandeldragers de beschikking over twee tot zes deelnemers.⁷⁵

Op dit toernooi maakten de heren van Aarschot, Bergen op Zoom, Breda, Gaasbeek, Geten, Nassau en Rotselaar hun opwachting als aanvoerder van een rot. Zij waren, niet toevallig, vrijwel allemaal raadsheren-kamerling in de hofhouding van Filips de Goede.⁷⁶ In het wapenboek van het toernooi zijn deze heren allemaal afgebeeld door middel van zowel een banier als een vaandel. Zij voerden beide herkenningstekens ook in werkelijkheid op het toernooi, een voorrecht dat was voorbehouden aan koningen, hertogen, graven en baronnen.⁷⁷ De baanderheren konden zich dus letterlijk en figuurlijk meten met de hertog.

Deze baanderheren, van wie werd verondersteld dat zij de wapenrusting financierden van hun rot, bestaande uit familieleden, leenmannen en andere cliënten, konden hun status tonen op een toernooi door middel van het aantal deelnemers in hun rot en de kwaliteit en uitstraling van hun kleding. De boodschap moest niet al-

zie Van den Bergen-Pantens, *Gelre*, f. 104v nr. 1472) die op 1 augustus 1408 te Parijs door hertog Antoon met de heerlijkheid Aarschot werd beleend. Hij overleed in 1422 op veertigjarige leeftijd. Hij werd begraven bij zijn betovergrootmoeder in de kerk van Châtellerault. Aubert de la Chenaye-Desbois, *Dictionnaire* 5, 290-295.

74 Lefèvre, *Antoine de la Sale*, 308 (§22). Zie ook Vale, *War and chivalry*, 84.

75 Stadsarchief Brussel, Archives historiques (hierna SAB, AH) inv. nr. 3357 f. 77v-99r. Met dank aan Robert Stein die mij op het bestaan van deze bron wees.

76 SAB, AH inv. nr. 3357 f. 80v, 81v, 83v, 85v, 86v, 87v

77 Vale, *War and chivalry*, 84.

Afb. 3 Negenentien wapenschilden zoals ze vermoedelijk stonden afgebeeld in het stadhuis van Brussel in de eerste helft van de vijftiende eeuw. KBB ms. 6563 f. 91r.

leen overkomen bij het publiek dat naar het toernooi kwam kijken maar ook bij de collega-baanderheren en natuurlijk bij de vorst zelf. Een dergelijke exercitie kon de eenheid en het groepsgevoel binnen een rot versterken terwijl de baanderheer zijn gevolg sterker aan zich kon binden.⁷⁸

Conclusie

De convocatielijsten voor de Brabantse Statenvergaderingen geven ons een beeld van de gelaagdheid van de Brabantse adel. Binnen deze sociale categorie was er een groep van tussen de vijftien en twintig jonkers en ridders die de titel van baanrots droegen. Een analyse van de gebruikte terminologie maakt duidelijk dat de baanrotsen zich onderscheidden in het leger, als aanvoerder van een eigen afdeling. De milities die zij binnen hun heerlijkheden mobiliseerden bestonden uit inwonend hofpersoneel, ambtenaren belast met bestuur en rechtspraak en andere (leen)mannen. Dankzij dit militaire potentieel waren zij onmisbaar voor de vorst als die een militaire expeditie in binnen- of buitenland op touw wilden zetten.

De speciale positie van de baanrotsen werd op allerlei manieren tot uitdrukking gebracht. Niet alleen genoten zij speciale vergoedingen aan het hof, ook bij belangrijke publieke gelegenheden als vorstelijke begrafenissen en toernooien speelden zij een vooraanstaande rol. Het prestige dat verbonden was aan de titel werkte twee kanten op: de baanrots kon zich onderscheiden van de andere ridders terwijl de vorst kon pronken met het aantal baanrotsen dat hij in zijn gevolg of leger had. Voor de Brabantse hertog vormden de baanrotsen belangrijke steunpilaren van zijn beleid. Zij waren in politiek opzicht vooraanstaande lieden die belangrijke functies aan het hof en in het bestuursapparaat bekleedden. De vorst moest terdege rekening houden met deze topedelen en hun privé-legertjes die bovendien hun eigen herkenbare clientèle konden opbouwen via het verstrekken van livreien.

De kern van het goederenbezit van een baanrots werd gevormd door een heerlijkheid met hoge rechtspraak, die voldoende rendement opleverde om een bepaalde levensstijl te kunnen financieren. Het bezit van een heerlijkheid met 'baanrots-potentieel', een baanderij, is doorslaggevend geweest voor het verkrijgen van de titel. De baanrotsen waren in het eerste kwart van de vijftiende militaire aanvoerders. Tegelijkertijd vormden zij de top van de adel in het hertogdom Brabant die een aparte positie innam in de Statenvergadering. In de tweede helft van de vijftiende eeuw is de militaire rang van baanrots langzaam maar zeker verdwenen. De differentiatie binnen de adel, op basis van het prestige en inkomen dat een heerlijkheid opleverde, bleef echter bestaan.

⁷⁸ *Ibidem*, 80, 84. Zie over dit toernooi verder uitgebreid Damen, 'The town'.

Bijlage

Genoemde baanrotsen naar heerlijkheid

Heerlijkheid	Lijst 1406		Lijst 1415	Glasramen stadhuis Brussel	Banieren- boom 1497
	<i>Barones</i>	<i>Dominus de ...</i> ⁷⁹	<i>Bainrodsen</i>	<i>Edelen ende baenrotsen</i>	<i>Banyerijen</i>
Aarschot	X	X	X	X	X
Arkel [Mechelen]	X	X			
Bergen op Zoom	X	X	X		
Bierbeek				X	X
Boxtel		X		X	X
Boutersem	X	X		X	X
Breda	X	X	X	X	X
Cranendonk	X	X	X	X	X
Cuijck				X	X
Diest	X	X	X	X	X
Diest [zoon van de heer van Diest]	X				
Dongelberg		X			
Duffel				X	X
Edingen	X	X	X		
Fagneulles		X			
Fontaines		X			
Gaasbeek	X	X	X	X	X
Geten		X		X	X
Glimes		X			
Grez		X			
Grimbergen	X	X	X	X	X
Helmond		X			
Heverlee		X			
Ittre				X	
Hoogstraten	X	X	X		
Leefdaal					X
Liedekerke	X	X			
Marbais		X			
Perwijs		X		X	X
Rêves		X		X	X
Rotselaar	X	X	X	X	X

79 Zonder vermelding van voor- of achternaam.

Heerlijkheid	Lijst 1406		Lijst 1415	Glasramen stadhuis Brussel	Banieren- boom 1497
	<i>Barones</i>	<i>Dominus de ...</i> ⁷⁹	<i>Bainrodsen</i>	<i>Edelen ende baenrotsen</i>	<i>Banyerijen</i>
Rumst	X	X			
Sombreffe					X
Trazegnies	X	X	X		
Vertaing	X	X	X		
Vorselaar ⁸⁰			X		
Walencourt				X	
Wavre		X			
Wezemaal [heer]	X	X	X	X	X
Wezemaal [jonker]			X		
Zevenbergen	X	X			
Totaal	19	31	15	18	18

Bronnen: KBB, Ms. II 1669 f. 234r-242r (1406); ARAB, MD inv. nr. 1440 f. 123r-129r (1415); KBB, ms. 6563 f. 91r (glasramen); *Die alder excellenste cronyke van Brabant* (Antwerpen 1497) f. 5r (banierenboom).

⁸⁰ In 1415 was Vorselaar in het bezit van Jan IV van Rotselaar, wiens heerlijkheid Rotselaar ook wordt genoemd. Zie Uyttebrouck, *Gouvernement*, 726.